

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

СЕВЕРОИЗТОЧЕН: ИЗТОЧНОБАЛАНСКИ:еркечки

Първоначално този архаичен диалект се е говорил само в две села разположени в най-източната част на Стара планина, близо до Черно море. Двете села, Козичино и Голица, се намират от двете страни на планинското било и спадат към различни административни райони (Голица е в община Долни Чифлик на Варненска област, Козичино е в община Поморие на Бургаска област). Името на диалекта произлиза от старото име на село Козичино – Еркеч.

Географският обхват на диалекта се разширява значително през XIX век, когато жители на двете села се разселват около Поморие, Варна, Балчик и Добрич, като създават нови села или се заселват във вече съществуващи. Тези села, които запазват (или усвояват) еркечкия диалект, се разпознават лесно по характерната реч (най-вече широката гласна /ê/ а мястото на големия ер).

Еркечкият диалект обикновено се класифицира като балкански; Бояджиев го определя (заедно с подбалканските) като източнобалкански (Бояджиев 1981). Той обаче се свързва с най-малко една важна черта – застъпниците на ятовата гласна – и с мизийските говори (разположени на север) и с източнорупските (разположени на юг). Наред с това еркечкият е познат с уникалното си (според някои „екзотично“) звучене, дължащо се на гласните /ê/ и /â/, както и удължения изговор на ударените отворени гласни.

Този диалект е представен в сайта от двете първоначални села, Козичино (К) и Голица (Г), и от село Изгрев (И). Следва списък на особеностите на еркечкия говор, базиран на текстовете от трите населени места, представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село (например К1 = Козичино 1, Г2 = Голица 2), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява. Отбелязваме, че в сайта има две села с името Изгрев. В сайта те са разграничени със съкращение, показващо в кой регион се намират. Описаното тук село Изгрев е в региона на Варна; в сайта то е означено като Изгрев/Вар.

Фонетика

• Ятовата гласна под ударение се явява като /'a/ пред твърда сричка и като /'ê/ пред мека сричка (т.е. както в книжовния език, но с широко /ê/ предхождано от мека съгласна); в краесловието рефлексът е /'a/.

Примери: л'ап (К1: 51), пл'авѣтѣ (И2: 5), дв'а (Г5: 22) // с'ѣли (Г3: 175), б'ѣhme (К1: 125), излѣзе (И2: 14)

• Етимологичното я се развива по същия начин като ятовата гласна.

Примери: ч'аса (Г5: 16), венч'аѣт (Г3: 70) // т'ч'ѣhme (К1: 30), ш'ѣй'ак (К1: 152), д'ам'ѣ'ѣни (И1: 5), т'п'аѣ'ѣри (К1: 91)

- Големият ер, голямата носовка и в някои случаи малкият ер са се слели в ударени срички и са заместени с /ê/.

Примери за голям ер: *дѣш* (Г3: 80), *вѣзгѣнѣнѣ* (Г3: 157), *бѣчвитѣ* (И1: 9)

Примери с голяма носовка: *мѣш:тѣ* (К1: 152), *пѣт'ѣ* (Г3: 164), *мѣчи* (И1: 12)

Примери с малък ер: *пѣстѣр* (Г5: 41), *зѣмнѣт* (Г1: 9) // *л'ѣснѣ* (К1: 36)

Това е по същество същата широка гласна, която се открива в Тетевен (западнобалкански), но в еречки тя се изговаря по-широко и се явява много по-често.

- Малката носовка се явява в ударени срички като /ɛ/, включително след посталвеолни съгласни (т.е. липсва смесване на носовките).

Примери: *з'ѣт'ѣ* (Г5: 62), *жѣтвѣ* (Г3: 32)

- Силабичните плавни съгласни са се развили като в книжовния език, но с гласна /ê/ вместо /ъ/.

Примери: *дѣрти* (Г1: 2), *крѣст'ат* (Г3: 51), *трѣгнѣли* (Г5: 86); *пѣл'ним* (И1: 6), *бѣл'нитѣ* (Г3: 174)

- В ударени срички гласната /a/ е изтеглена назад до /â/, промяна, вероятно предизвикана от много широкото произношение на предната гласна /ê/, чието произношение е толкова близо до това на /a/, че навлиза в „аудитивното ѝ пространство“. Разликата между двете гласни се запазва с изтегляне на /a/ назад до /â/.

Примери: *дѣцѣ* (Г2: 15), *сирѣк* (Г6: 27)

- Гласната /u/ се заменя с /'у/ или /ü/ след посталвеолна съгласна; промяната е особено честа пред лабиална съгласна.

Примери: *кумишѣйа* (Г2: 18), *жув'ѣйѣт* (Г1: 3), *жѣву* (Г5: 5)

В глаголни окончания промяната се осъществява и след други съгласни.

Пример: *хѣд'уѣ* (Г3: 130)

- Начално ударено /o/ често се замества с /'yo/.

Примери: *ѣдѣган'ѣ* (К1: 92), *ѣдѣс'ѣм* (Г2: 15)

- Често изпадане на неударени гласни.

Примери: *вѣйнѣстѣ* (Г5: 76), *бѣцѣтѣ* (К1: 98)

- Когато предходната съгласна е континуантна, тя често се удължава. Този процес, наричан тук „вокално-консонантно сливане“, е особено чест при сонорните съгласни.

Примери: *хѣрмѣн:тѣ* (Г3: 42), *ч'ѣтир:тѣ* (Г5: 8), *ч'ѣл:ту* (К1: 98), *мѣш:тѣ* (К1: 152)

- Съгласната /x/ е заменена от /h/ във всички позиции.

Примери: *хѣрка* (Г3: 22), *хрѣнѣтѣ* (К1: 53), *прид'ѣх* (Г3: 8)

- Съгласната /f/ редовно се заменя с /h/.

Примери: *кѣртѣненѣ* (Г5: 85), *сѣхѣа* (Г5: 53), *чѣхт* (К1: 8)

- Меките съгласни може да се появяват в краесловие.

Примери: *д'èсет'* (Г2: 16), *дèн'* (И2: 9), *ўраһан'* (К1: 39)

- Съгласната /л/ се палатализира пред меки съгласни.

Примери: *кòл'ч'ето* (Г5: 31), *дèл'г'и* (К1: 155)

- Групата /дн/ е асимилирана в /нн/

Примери: *гланни* (Г5: 74), *енни* (К1: 3), *гунна* (Г4: 12)

- Групата /мн/ се дисимилира до /вн/

Примери: *зəпòўн'уў* (Г3: 83), *утèвнəт* (Г5: 69)

- Съгласната /в/ се запазва само пред предни гласни. Тя се заменя с /ў/ пред непредни незакръглени гласни и изпада пред закръглени гласни.

Примери: *видел* (Г5: 75), *вèити* (К5: 50), *тревèтə* (Г5: 54) // *ўàди* (К1: 108), *ўлàчим* (К2: 2), *ўрàчкə* (Г5: 8) // *кəкò* (Г2: 24), *удèтə* (Г3: 139)

- Съгласната /й/ се заменя с /в/ след закръглена гласна.

Пример: *стув'à* (Г5: 3)

Ударение

- Ударението е неподвижно в плуралните форми на едносрични съществителни от мъжки род.

Примери: *ўдòлови* (Г3: 88), *мèжитè* (К1: 143)

- При двусричните съществителни от женски род ударението е отнетно само във формите за множествено число.

Примери: *женà* (Г5: 36) // *свìни* (Г6: 37), *òфци* (И1: 23), *бèл'һитè* (Г3: 174), *жен:те* (З: 144)

- Върху членът за множествено число често се появява вторично ударение; то се появява, макар и по-рядко, и върху члена за женски и среден род.

Примери: *һəрмàн:те* (Г3: 42), *вуйнìсте* (Г5: 76), *кòзинтà* (К2: 116), *ч'èл:ту* (К1: 98)

- Клитични форми (кратки местоимения, възвратни частици, сегашни форми на глагола „съм“) получават ударение след съюзите „като“ и „ако“. За това явление използваме термина „допълнително ударение“.

Примери: *кəт нì зəкàрəһə* (Г5: 37), *кəт сè упрукт'и* (К2: 11), *кəт сè рəст'èли* (Г3: 104) // [в текстовете в сайта няма пример за „ако“]

Морфология

- Окончанието за множествено число е /-u/, но в няколко случая, всичките в Голица, се явява /-e/.

Примери: *писѧри* (Г3: 66), *курбѧни* (Г3: 143), *тѧпѧѹѹ'ѧри* (К1: 91) // *имѧйзерѧ* (Г5: 38), *камидѧне* (Г5: 26)

- Във плурали на съществителни от мъжки род се явява членът */-то/*, макар и рядко.

Пример: *комунѧстѧту* (Г5: 24)

- Окончанието на съществителните от женски род под ударение съвпада с рефлекса на голямата носовка, в случая */ѧ/*. Съществителни, означаващи лица, окончават на */-а/*.

Примери: *рѧкѧ* (И1: 8), *трѧвѧтѧ* (Г4: 54) // *женѧ* (Г5: 36)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените седем): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В този диалект старата именителна форма на */-а/* се е наложила като новата единствена форма за единствено число за съществителните означаващи лица, докато казус генералис се е наложил като новата единствена форма за всички други съществителни от женски род.

- Някои нечленувани прилагателни се явяват в дългата си форми.

Пример: *дрѹгий* (Г3: 82)

- Винителната форма на третоличното местоимение се използва като показателно местоимение.

Примери: *н'ѧго дѧн'* (Г5: 25), *н'ѧгу плѧт* (К1: 143), *нѧйѧ годѧнѧ* (Г3: 96)

- Частицата “да” често изпада в отрицателните форми за бъдеще време.

Примери: *н'ѧмѧ стѧгѧт* (К1: 22), *н'ѧмѧ ѧмѧ* (К1: 26) // *н'ѧмѧ дѧ устѧнѧ* (Г4: 6)

- При някои глаголи се използва имперфективизиращият суфикс */-ѧ-/*.

Примери: *ѧзнѧм'ѧргѧмѧ* (К1: 15), *зѧпѧлгѧ* (Г5: 102)

Литература:

Бояджиев, Т. 1981. Диалектите на българския език. *Българският език – език на 13-вековна държава*. Народна просвета, София, 52-70.

Георгиев, Г. 1908. Еркечаните и техният говор. *Известия на Семинара по славянска филология*, 2, 1908, 133-200.

Стойков, Ст. 1955. Днешното състояние на еркечкия говор. *Известия на Института за български език*, 4, 1955, 229-367.